

Wilhelm Helander, Juha Leiviskä, arkkitehdit SAFA
Ratakatu 19, 00120 HELSINKI
puh. 09-630722, 050 3003 573, sähköposti helander.leiviska@kolumbus.fi

HELSINGIN TUOMIOKIRKKO

JULKISIVUJEN HUOLTOKORJAUS 2024–2025

TAUSTASELVITYS

Julkisivujen korjausten ja värityksen historiaa

1. Julkisivupintojen rakenteet ja niiden korjauksen historiaa

Helsingin tuomiokirkon ulkopinnat ovat erityisen vahvasti alttiina sään vaikutuksille. Mereltä suuntautuva tuuli ja sen mukana tuleva kosteus sekä ilmansaasteet osuvat muuta kaupunkia korkeammalla sijaitsevan rakennuksen pintoihin voimalla. Erityisen alttiita ovat keskitornin pinnat, mutta muutkin etelään suuntautuvat julkisivut.

Voimakkaat sateet sekä ilman lämpötilan vaihtelut 0 asteen molemmin puolin ja siitä seuraavat alituiset jäätymis- ja sulamisilmiöt ovat varsinkin viime vuosina koetelleet julkisivupintoja tavallista pahemmin. Rakennuksen koristeelliset yksityiskohdat kuten kipsikoristeet ja rappauslistoitukset keräävät myös kosteutta ja likaa.

Rakennusryhmä on siten huollon kannalta huomattavasti vaikeampi ja vaativampi kuin rakennukset keskimäärin.

Kirkkorakennusta onkin jatkuvasti ylläpidetty ja huollettu. Ajoittain on jouduttu suurempiin korjauksiin. Ensimmäisiä tehtiin jo, kun kirkkoa monien rakennus- ja muutos- vaiheiden jälkeen vasta oltiin viimeistelemässä. Ulkovaippa ja varsinkin julkisivut ja niiden rappaukset ja maalaukset ovat olemassaolonsa aikana 2000-luvun alkuun mennessä joutuneet ainakin 15 suuremman tai pienemmän korjausvaiheen kohteiksi.

Korjaukset ovat olleet teknisten tarpeiden sanelemia. Samalla on kirkkorakennuksen kaupunkikuvassa niin näkyvää väriasua toistuvasti harkittu uudestaan – tai ainakin se on uudelleen maalausten yhteydessä vivahteissaan muuntunut.

Tämä selvitys rajoittuu käsittelemään kirkkorakennuksen sekä tapulin ja itäisen kappelin ulkovaippoja. Terassit, ulkoportaat ja -kaiteet ja muut ulkopuoliset rakenteet eivät kuulu selostuksen piiriin.

Päälähteinä on käytetty runsasta kirjallista artikkeliaineistoa. 2000-luvun korjausten selostusten päälähteenä on arkkitehtitoimisto Wilhelm Helander, Juha Leiviskä arkiston asiakirjat. Uutta arkistotutkimusta ei tätä selvitystä varten tehty, vaikka joidenkin yksityiskohtien varmistaminen sitä edellyttäisi.¹

Kirkkorakennuksen ulkopintojen alkuperäiset rakenteet

Kirkon pääasiallisena rakennusmateriaalina on poltettu tiili. (Pilari- ja pylväsrakenteissa on Engelin rakennusopillisiin kokemuksiin pohjautuvia, painumista tasaavia kalkkikivi-

¹ Päälähde: Helander 2002. 1990-luvun korjaukseen liittyvien konservointitöiden suunnittelusta vastasivat Konservointikonsultit, Leena Wikström ja Mirja Kanerva. Heidän tehtäviinsä kuului myös kirkon aikaisempien korjausvaiheiden selvittäminen. Tuloksia on koottu Helsingin tuomiokirkon restaurointi- ja korjausprojektin Hankeselvitykseen 1995. Thorborg von Konow on v. 1992 koonnut Helsingin tuomiokirkon julkisivujen ja pylväiden korjaushistorian, erityisesti keskittyen rappauksiin, ja selostuksen edellisinä vuosina tehdyistä pinnoituskokeista. Korjaukset vuodesta 1995: Arkkitehtitoimisto Wilhelm Helander, Juha Leiviskä, arkkitehdit SAFA, arkistossa säilytetyt asiakirjat.

laattoja, jotka katkaisevat tiilikerroksia tietyin välimatkoin). Perusrakennelmissa on käytetty kiilakiveä ja hakattua graniittia, pääosin läheisistä kallioista louhittua. Pylväiden jalustat ovat hienosti profiloitua valurautaa. Julkisivujen koristeosat, kuten kapiteelit, on tehty kipsistä. Julkisivuihin kuuluu yhteensä 28 Berliinistä toimitettua kipsireliefiä. Tornin kupolin, samoin kuin myöhemmin rakennettujen sivutornien kupolien katemateriaalina oli kupari. Vesikatot olivat muuten maalattulla rautapellillä päällystettyjä. Tähtien ja ylimmän ristin kultaukseen on käytetty aitokultaa. Ikkunat, ovet ja luukut olivat peitto- maalattua puuta.

Julkisivujen tiilipinnat on rapattu kalkkilaastilla. Laastipintaisina on toteutettu myös rappauskaavioilla tehdyt hienosti profiloituneet listat. Engel oli alun perin suositellut, että pylväät, listat ja vastaavat kohdat olisi rapattava ”hydraulisella kalkilla”.² (Thorborg von Konow mainitsee, että vanhimmista rappausfragmenteista tehdyissä laastianalyyseissa on löytynyt hydraulista ainesta). Rappauspinnat on maalattu kalkkimaalilla, mutta pylväissä on sovellettu myös öljymaalaa. Öljymaalipinnat todettiin useissa myöhempien vuosien tarkastuksissa epätasaisiksi ja laikullisiksi.

Lohrmannin suunnittelemissa lisärakenteissa eli sivutorneissa ja terassipaviljongeissa käytetty materiaalivalikoima on sama kuin Engelin aikaisissa rakennusosissa. Kaupunkikuvassa tärkeää lisää merkitsivät v. 1849 kirkon päätyihin asennetut 12 apostolipatsasta. Ne on valettu sinkistä Berliinissä ja ne oli alun pitäen maalattu öljymaalilla.

Mainintoja myöhemmistä korjauksista

Tärkeitä julkisivujen korjausvaiheita ovat olleet ainakin vuosi 1872, jolloin kirkko maalattiin kokonaan uudelleen ja värisävykin vaihtui, v. 1886, v. 1912, 1926 ja v. 1949– 1950.

Korjaushistoriaan kuuluu se, että säille pahimmin alttiina olevia julkisivupintoja eri vaiheissa peitettiin rautapellillä. Näin näyttää tapahtuneen pääpalkiston yläpuolella oleville, kulmatornien välisille seinäpinnoille jo 1800-luvun jälkipuolella. Kun v. 1996–1997 korjausten yhteydessä nämä peltipinnat etelä- ja länsivuilla purettiin ja korvattiin paikatulla rappauspinnalla, esiin tuli alkuperäistä keltaista maalipintaa. Galvanoitua peltiä mainitaan käytetyn v. 1948 sivutornien seinäpintojen päällystysten uusimiseen ja 1950-luvun alussa kirkon alempien vesikattojen päällystämiseen.

Säille alttiimpien osien eli pylväiden maalaamiseen on toistuvasti yritetty soveltaa öljymaalaa, kirjaviksi todetuin tuloksin. Kuriositeettina mainittakoon, että 1930-luvun loppupuolella käytiin julkisuudessa kiivasta väittelyä siitä, voitaisiinko kirkon ulkoseinät maalata öljymaalilla, kuten oli ehdotettu. Helsingin johtavat arkkitehtiasiantuntijat vastustivat hanketta sekä esteettisistä että teknisistä syistä.³

Tuomiokirkon suuri peruskorjaus ja restaurointi v. 1959–1963

Kun Suurkirkosta v. 1959 tuli Helsingin Tuomiokirkko, ryhdyttiin suureen, koko kirkkoa ja terassipaviljonkeja käsittävään ”restauroitioon”.⁴ Suunnittelutyön aloitti professori J. S. Sirén ja hänen poismenonsa jälkeen vuodesta 1961 työtä jatkoi arkkitehti Heikki Sirén. Korjaustoimikuntaa johti kirkon monissa korjausvaiheissa vaikuttanut diplomi-insinööri Magnus Malmberg. Maalaustöiden asiantuntijana oli johtaja Joonas Järvelä.

2 Pöykkö 1971, s. 31. Artikkelissa viitataan Kansallisarkistossa olevan Senaatin arkiston Kirkollisasiain toimituskunnan asiakirjoihin mm. vuodelta 1847.

3 Hufvudstadsbladet 30.4. ja 1.5.1937.

4 Ilmaisua käytettiin, kun korjaustyö julkaistiin Arkkitehti-lehdessä 9/1964.

Korjaustyö käsitti sekä sisätilat että rakennusten ulkovaipat kauttaaltaan. Tehdyt ratkaisut ovat sittemmin vakiintuneet osaksi kirkon historiaa. Kirkon alempien vesikattojen pellitys uusittiin kuparipelistä, samoin syöksytorvet.

Huomattava osa ikkunoista uusittiin teräsrakenteisiksi, ainakin kirkkosalin alemmassa kerroksessa ja terassipaviljongeissa. Kokonaisuuteen hyvin sopivat, sirorakenteiset ikkunat ovat esimerkkeinä tuon korjausvaiheen tarkasta detaljityöstä.

Maalaustekniikka oli restaurointityön aikana murrosvaiheessa. Uudet alkydi- ja myös lateksimaalit olivat vallanneet alaa. Niiden paremmuuteen uskottiin myös Tuomiokirkon rapattujen julkisivujen käsittelyssä: etsittiin aikaisempia käsittelytapoja kestävämpiä toteutustapoja. Usko osoittautui kuitenkin jo muutamassa vuodessa kohtalokkaaksi. Julkisivujen maalaukseen käytettyä Ulko-Jokeri -lateksimaalia mainostettiin muutamia vuosia suurin, Tuomiokirkkoa esittävin kuvin, mutta kohta mainokset katosivat, kun maalipinnat alkoivat irtoilla.

Julkisivupintojen osittainen uusiminen ja korjaukset v. 1976–1978

V. 1978 valmistui julkisivujen seuraava perusteellinen korjaustyö. Korjaus oli tarpeellinen senkin vuoksi, että edellisessä laajassa korjauksessa toteutetut pinta- käsittelyt olivat osoittautuneet epäonnistuneiksi. Usko silloin uusimpiin maalaus- tuotteisiin eli lateksimaaleihin osoittautui kohtalokkaaksi. Voidaan puhua aikapommista. Rappauspintoja peittävien, liian tiiviiden ja hengittämättömien maaliaineiden käytön seurauksena oli, että eivät ainoastaan maalipinnat irtoilleet, vaan niiden alla olevilla ja osittain alkuperäisilläkin rappausalueilla ilmeni huomattavia vaurioita. Ei vain maalipinnat, vaan myös rappauspinnat listoituksineen ja profiileineen sekä kipsikoristeet jouduttiin suureksi osaksi uusimaan. Rappauspinnat käsiteltiin kalkkimaalilla.

Suunnitelmapiirustuksista käy ilmi, että korjausten keskeisenä suunnittelijana oli EKE Consult eli Insinööritoimisto Bertel Ekengren. Rappaus- ja maalausteknisenä asiantuntijana oli Asiantuntijamestarit Oy. Lopullisesta väriyssuunnitelmasta v. 1978 vastasi professori Nils Erik Wickberg.

Korjauksen jälkeen aluksi uutuuttaan hohtavat julkisivupinnat alkoivat kuitenkin melko pian osittaa rapistumisen merkkejä: pinnat tummuivat ja pääsävy muuttui yllättävän vihertäväksi. Osasy syy on ehkä ollut käytetyissä teollisesti tuotetuissa väripigmenteissä, joilla on ollut taipumus oksidoitua eli hapettua. Vahvasti sementtipitoiset laastit ovat myös ongelmallisia kalkkimaalauksen tarttumisen ja kiinni pysymisen kannalta.

Julkisivujen korjaukset v. 1996–1997

Helsingin tuomiokirkon ulkopinnat korjattiin perusteellisesti kirkon rakennusryhmän suuren korjauksen yhteydessä v. 1996–1997. Pääsuunnittelijana oli professori Wilhelm Helander, pääavustajanaan arkkitehti Tytti Valto. Työ tehtiin läheisessä yhteistyössä Museoviraston, lähinnä arkkitehti Maija Kairamon ja konservaattori Pentti Pietarilan kanssa. Rappaus- ja maalausteknisestä työselityksestä vastasi Asiantuntijamestarit Oy. Rakennesuunnittelusta vastasi Insinööritoimisto Magnus Malmberg, päätekijänä diplomi-insinööri Jorma Puhto.⁵

Julkisivujen rappauksista suurin osa oli edellisen korjauksen jäljiltä säilynyt hyväkuntoisina. Ne puhdistettiin, mutta osa rappauksista jouduttiin uusimaan, varsinkin

5 Julkisivutöiden pääurakoitsija oli VS:n Rappaus ja Maalaus Oy, vastaavana mestarina rakennusmestari Oiva Heinonen.

kulmatorneissa. Pylväät rapattiin kokonaan uudestaan. Valkoisiksi maalattavien rappausalueiden kohdalla sovellettiin valkoiseksi läpivärjättyä laastia, näin voidaan lieventää maalipintojen kulumisesta seuraavaa pintojen kirjavuutta. Siellä, missä rapattuja listoja ja vastaavia jouduttiin uusimaan, niiden profiilimuotoja samalla tarkennettiin vastaamaan täsmällisiä alkuperäismuotoja. Menettelyä voitaisiin nimittää klassisen arkkitehtuurin kielenhuolloksi.

Kirkon pääkerroksen yläpuolella olevia, sivutornien väliin jääviä pystypintoja oli etelä- ja länsisivulla aikoinaan pellitetty. Nyt pellitykset poistettiin ja vanhat rappauspinnat otettiin esiin, korjattiin ja maalattiin.

Kaikki kipsiosat ja koristeet puhdistettiin ja maalattiin uudestaan pellavaöljymaalilla. Huonokuntoisia ja muotonsa menettäneitä yksityiskohtia vaihdettiin uusiin, osa koristeista jouduttiin uusimaan kokonaan. Pelkästään keskitornissa jouduttiin uusimaan 84 konsolikoristetta. (Työn laajuudesta kertoo se, että kirkkorakennuksessa on yhteensä 1184 konsolikoristetta sekä 80 pylväs- ja pilasterikapiteelia sekä 120 ruusu- yms. koristetta).⁶

Kirkon ulkosivujen 28 kipsistä valettua reliefiä korjattiin konservoiden, Konservointi-konsulttien Leena Wikström ja Mirja Kanervan suunnitelmien mukaisesti.

Pääkupolin ja sivukupolien alkuperäiset kuparipellit olivat kuluneet hyvin ohuiksi ja rikkoutuneet korjauskelvottomiksi. Ne jouduttiin vaihtamaan uusiin. Koillisen kulmatornin kuparipellit olivat parhaiten säilyneet, ja ne korjattiin: vanhat kuparipellit säästettiin pääosin ja niitä täydennettiin muista kupoleista saaduilla, vielä käyttökelpoisilla kuparipeltiosilla. Koillisen sivukupolin kuparipellit voitiin näin, pitkän keskustelun jälkeen, säilyttää rakennustekniikan muistomerkkinä, osana kirkon materiaalihistoriaa.

Kupolien uudet kuparipellit käsiteltiin Nordic Green -patinointiaineella, näin voitiin välttää kaupunkikuvassa muuten pitkään vaikuttava kirjavuus. Keinotekoinen patinointi korvautuu ajan mittaan luonnollisella patinalla. Patinointiaine siveltiin tai harjattiin kuparipelleille paikan päällä. Kupolien ristit ja kulmatornien tähdet kullattiin lehtikullalla.

Kirkon 12 sinkistä valetun apostoliveistoksen korjaus muodosti oman, osittain Euroopan unionin rahoituksen avulla toteutetun hankkeensa. Konservointitöiden suunnittelijoina tässäkin kohteessa olivat Konservointikonsultit. Veistokset irrotettiin paikoiltaan ja korjattiin työpajaoloissa. Juotossaumoja paikattiin ja tukirakenteita uusittiin. Apostolit maalattiin konservaattori Pentti Pietarilan ehdotuksen mukaisesti RK-peltikattomaalilla eli akrylaattilateksimaalilla.

6 Kipsityöt urakoi Rakennusentisöintiliike Ukri Oy. Arkkitehtipiskelija Kati Winterhalter teki toteutetuista töistä yksityiskohtaisen dokumentoinnin.

Korjauksessa v. 1996–1997 luotuja maalausperiaatteita

Korjaustyötä oli edeltänyt sarja erilaisia pinnoituskokeita, jotka koskivat varsinkin vaikeimmin huollettavia pääpylväitä. Perusteellisten, eri asiantuntijoiden yhteistyönä tehtyjen selvitysten jälkeen päädyttiin mm. seuraaviin korjausperiaatteisiin.

Oli selvää, että tällaisella paikalla rakennusten ulkovaipan huolto ja korjaukset tulisivat olemaan jatkuvasti tarpeellisia. Pitkäkestoista, ”huoltovapaata” teknistä ratkaisutapaa ei yksinkertaisesti ole tarjolla. Jos pinnat käsiteltäisiin kovin tiiviillä aineilla – vaikka pinta-korjauksia näin voitaisiin lykätä – seurauksena olisi, että myös alla olevat rakenteet vaurioituisivat. Siitä on aikaisempina vuosikymmeninä saatu kokemuksia. Sen jälkeen, kun erilaisia tehtyjä pinnoitekokeita oli vuosien mittaan seurattu, johtopäätöksenä oli, että valittiinkin nimenomaan huoltokorjauksiin helposti soveltuvia aineita ja tekotapoja. Jatkuvan huollon tarve tunnustettiin siis lähtökohdaksi.

Kirkon rakennusryhmän alempana, lähempänä maanpintaa olevat rappauspinnat päätettiin tämän mukaan maalata kalkkimaalilla. Kalkkipinnat on helppo puhdistaa uudelleenmaalausta varten. Näin onkin menetelty jo useina vuosina. Pintoja on päästy käsittelemään nostolaitteelta tai pienemmiltä telineiltä osa-alue kerrallaan melko lyhytkestoisina toimenpiteinä, ympäristöä suuremmin häiritsemättä.

Rakennuksen ylimpien osien rappauspinnat päätettiin käsitellä kalkkipohjaisella, hieman sementtipitoisella maalilla: puhdas kalkkimaali ei siellä yksinkertaisesti olisi kestänyt sääpaineita. Kalkkisementtimaalin huolto on kylläkin pohjatöiden osalta vaativampaa. Rakennuksen ulkopuolen ylimpien osien huolto edellyttää toisaalta kalliimpien telineiden pystytystä. Tämäkin puolsi pyrkimystä pidentää näiden rakennusosien huoltoväliä. Telineiltä voidaan toteuttaa vaativampaa huoltomaalausta pohjatöineen.

Kirkkorakennuksen ja terassipaviljonkien ulkovaippojen huoltokorjauksia ja -maalauksia 2000-luvulla

Helsingin seurakuntayhtymä on 2000-luvulla teettänyt kirkkorakennusryhmän ulkovaipan huoltokorjauksia lähes vuosittain, aina v. 2016 saakka, jolloin huoltotoimet pääosin ovat katkenneet. Työtavat ja väritysratkaisut ovat perustuneet 1990-luvun perusteellisessa korjauksessa noudatettuihin menetelmiin ja ratkaisuihin. Rakennusmestari Martti Rissanen on seurakuntayhtymässä koordinoanut töitä. Arkkitehtisuunnittelusta on vastannut Wilhelm Helander, 2010-luvun alusta lähtien yhteistyössä arkkitehti Jaakko Penttilän kanssa.

V. 2005 Tampereen teknillisen yliopiston talonrakennustekniikka laati Tuomiokirkon julkisivurappausten ja vesikaton kuntotutkimukset.

V. 2005 rappauspintoja ja reliefejä kunnostettiin ja maalattiin kirkkorakennuksen etelä- ja länsisivuilla pääkerroksen ja attikoiden alueilla. Työselityksen oli laatinut Rakennuskonsultointi Treuthardt, tekijöinä rakennusmestari Oiva Heinonen ja maalari-mestari Päivi Karlsson. Pylväitä kunnostettiin, pilastereiden rappauspintoja maalattiin, attikan rapattu pinta maalattiin, ohjeiden mukaan kalkkisementtimaalilla, ja sivutornien balusterit maalattiin.

Vuodesta 2009 toteutettujen töiden rappaus-, maalaus- ja kultaustöiden työselostukset on laatinut maalarimestari Raimo Laeslehto. Työt on toteuttanut, ellei muuta mainita, Lihunen Oy, kipsityöt Entisöinti Athene Oy/Peter Backman.

V. 2009 kunnostettiin päätorni ja kullattiin sen risti. Korjaus koski myös peltipintoja ja ikkunoiden maalipintoja. Sivupaviljonkien varsinkin eteläsivuilla kuluneita maalipintoja korjattiin samalla.

V. 2010 tehtiin tornin kellotaulujen viisareiden ja numeroiden maalaus- ja kultaustyö (ei eteläsivulla).

V. 2013 tehtiin kellotapulien itä- ja eteläjulkisivujen huoltomaalaus.

V. 2014 tehtiin kirkon eteläjulkisivun ulko-ovien ja tuulikaapin huoltomaalaus.

V. 2014 tehtiin itäisen kappelin julkisivujen huoltomaalaus.

V. 2015 tehtiin kirkon julkisivujen huoltomaalauksia kirkon kaakkoissivulla. Itäsakaran eteläsivulla oleva reliefi, aiheena Kristuksen nouseminen kuolleista, irrotettiin ja korvattiin uudella valoksella. Vanha reliefi säilöttiin kirkon ullakolle rakennusfragmentti- kokoelmaan.

V. 2016 tehtiin kirkon julkisivujen huoltomaalauksia kirkon lounaissivulla.

V. 2022 tehtiin pienempien sisätilakorjausten yhteydessä eteläisen, läntisen ja pohjoisen ulko-oven laseerauskäsittely. Työt toteutti Veljekset Lehtinen Maalausliike Oy, vastaavana mestarina Ida Kuosmanen.

V. 2022 itäisen kappelin sisätilojen huoltokorjauksen yhteydessä maalattiin myös rakennuksen puiset ulko-ovet. Työt toteutti Maalausliike Kuikanmäki Oy.

Lisähuomautus kipsireliefeistä: Kaksi alkuperäistä kipsireliefiä on v. 2006 jälkeisten korjausten yhteydessä taltioitu Tuomiokirkon kryptan seinille ja korvattu uusilla valoksilla.

Huomautus lähteistä: Menneen vuosikymmenen korjaustyöt on dokumentoitu tekstein ja julkisivukaavioin.

Korjauksista ja niissä käytetyistä materiaaleista saatuja kokemuksia

Kalkkimaali, aidoilla maaväripigmenteillä sävytettynä, on esteettisiltä ominaisuuksiltaan ylivoimainen. Kalkkimaatut pinnat ovat lisäksi helposti huoltomaalattavissa ilman suuria pohjatöitä. Vahvimmin säille alttiissa kohdissa, pylväissä, pilastereissa ja ulkonevissa listoissa, joissa rappauspohjien imukyky lisäksi on laastin vahvan sementtipitoisuuden vuoksi huono, maalipinnat ovat kuitenkin varsin nopeasti kuluneet lähes pois. Maalin koostumusta on syytä tarkentaa.

Kalkkisementtimaalatuissa pinnoissa ja listoituksissa on paikoin havaittu odottamatonta värimuutosta, pinnat ovat ruskistuneet. Käytettävän maalin koostumukseen ja pigmentointiin on kiinnitettävä erityistä huomiota.

Kipsikoristeisiin 1990-luvun työssä sovellettu ”huolellinen vernissaimeytys” on osoittautunut kohtalokkaaksi, kipsipinnat ovat vastoin tavoiteltua suojausta haurastuneet ja pehmenneet. Koristeisiin imeytynyt runsas vernissa vaikuttaa myös edistäneen tumman homeen kasvua koristeiden pinnoilla ja jopa koristeeseen kosketuksissa olevilla rappauspinnoilla.

Kipsikoristeita uudelleen valettaessa on käytetty pääasiassa Supraduro-kipsiä. Koeluonteisesti joitakin koristeita on valettu myös korkeapolttoisesta kipsistä (Hochbrandgips). Se on valutyön kannalta huomattavasti vaivalloisempaa, sillä se kovettuu hitaasti. Tähänastisen kokemuksen perusteella näistä kahdesta kipsilaadusta valettujen koristeiden kestävyudessa ei ole havaittavaa eroa.

Kipsikoristeiden maalauksessa on käytetty pääasiassa pellavaöljymaalilla. Sen on voitu todeta olevan altista homehtumiselle. Itäisen kappelin korjauksessa yhteen korinttilaiseen kapiteeliin on koeluonteisesti sovellettu maalausta "alkydivahvisteisella akrylaattilateksimaalilla" Vinha. Pellavaöljyllä maalattujen kipsikoristeiden tummuessa tämä kapiteeli on pysynyt yllättävän hyvin vaaleana.

Kipsikoristeiden koostumuksen ja käsittelyn kokeiluja on syytä jatkaa. Erityisesti pellavaöljymaalaukseen sovellettaessa on tutkittava, miten pintojen tummumista homehtumisen vuoksi voitaisiin estää.

Sinkistä valettujen apostolien akrylaattilateksilla 1990-luvulla käsitellyt maalauspinnat ovat säilyneet yllättävän hyvin.

Kupolien 1990-luvulla paikalla tehty Nordic Green -patinoitinkäsittely on toiminut myös hyvin.

2. Julkisivujen värityksen historiaa

Alkuperäinen väriaso

"Kirkkotyömaa on edennyt niin pitkälle, että kaikki ulkopuoliset telineet on purettu tornista ja että se taivaansinisine, kultaisin tähdin somistettuine kupoleineen, on valmiina... Rakennuksen ulkoista eleganssia on vaikea ylittää." Näin kirjoittaa kirkon arkkitehti C. L. Engel v. 1839 sisarenpojalleen Eduard Jacobille Berliiniin.⁷ Kirkon seinäkentät oli alun perin maalattu vaalean keltaisiksi ja pylväät, pilasterit ja palkistot valkoisiksi. Tästä väriasiasta on todisteina säilynyt nykyisinkin nähtäviä alkuperäisiä ulkoseinien osia, jotka ovat jääneet myöhemmin rakennettujen sivutornien katveeseen. Kupolien voimakkaan koboltinsinisestä värisävystä saatiin todisteita, kun kirkon alkuperäisiä kuparikatteita purettiin ja korjattiin 1990-luvun lopulla. Peltien saumoista löytyi vanhoja värinäytteitä.

Kun arkkitehti Lohrmannin suunnittelemat sivutornit maalattiin v. 1847, ne saivat saman keltaisen värin kuin kirkon runkokuone. Kupolit saivat päätornia vastaavan asun. Lohrmannin suunnittelemat uudet terassipaviljongit eli kellotapuli sekä itäinen kappeli maalattiin vastaavalla tavalla v. 1849.⁸

Kirkon päätyjen kohokohtina esiin nousevat apostolipatsaat pystytettiin myös v. 1849. Veistosten korjauksen yhteydessä 1990-luvulla paljastui niistä alimpana maalauksen kerroksena öljymaalilla toteutetun, hiekka- tai kalkkikiveä muistuttavan melko tukevan keltaisen sävyn fragmentteja.

7 Sundman 1989, s. 292.

8 Pakarinen 2002, s. 54.

Kirkkorakennusryhmän hyvin vaalean keltainen asu ja siniset kupolit kultauksineen säilyivät ainakin 1860-luvuille. Se näkyy mm. suuriruhtinas Aleksanteri II:n Helsingin vierailun 1863 yhteydessä julkaistuista kuvista.

Kirkkorakennusryhmä harmaa-valkoisena 1870-luvulta lähtien

Ilmeisesti 1870-luvulta lähtien ja sitä seuraavien jo 150 vuoden ajan kirkkorakennusryhmä on ollut pääsävyiltään vaalean harmaa ja valkoinen. Harmaan sävyt ovat eri vaiheissa vaihdelleet. Kupolien väriksi on vakiintunut patinoituneen kuparipellin vihreä, sivukupoleissa on kullatut tähdet.⁹

Ilmeisesti harmaa väriasi sai alkunsa 1870-luvulla. Käytetyistä maali- ja väriaineista löytyy maininta kalkki ja kimrööki. (Tällä pigmentillä voidaan kalkkimaalauksessa saavuttaa sinertävän harmaa sävy.) Myös tältä ajalta periytyvistä maalauksista ilmenee harmaa-valkoinen väriasi.¹⁰

Seinäpintojen pääväri näyttää sittemmin vaihdelleen kylmemmän siniharmaasta vaaleampaan harmaaseen.

Ulkovaipan perusteellinen korjaus v. 1959–1963

V. 1959–1963 toteutetun suuren korjaus- ja restaurointihankkeen osana kirkko ja terassirakennukset saivat sinertävän harmaan-valkoisen asun. Suunnitelmat saattoi valmiiksi arkkitehti Heikki Sirén, värien määrittelyssä apuna oli taiteilija Yki Nummi.

Julkisivujen perusteellinen korjaus v. 1976–1978

Kun julkisivut seuraavan kerran jouduttiin perusteellisesti korjaamaan v. 1976–1978, syynä oli lähinnä tekninen korjaustarve. Samalla syntyi kuitenkin myös kiinnostava ja ajoittain kiivas keskustelu kirkon väriasiasta: Sekä Museovirasto osaltaan että Helsingin kaupungin rakennusvalvontaviraston julkisivutoimikunta kannattivat palaamista alku- peräisen kaltaiseen kelta-valkoiseen asuun. Perusteena oli rakennusten historia ja ennen muuta pyrkimys Senaatintorin rakennusten muodostaman kokonaisuuden korostamiseen eri rakennuksia yhdistävällä seinäkenttien vaihtelevasti keltaisella sävyllä.¹¹ Kirkkorakennukset päätettiin kuitenkin maalata harmaa-valkoiseen asuun, pääperusteena se, että kysymyksessä oli kirkon jo yli sadan vuoden aikana vakiintunut asu.

Toteutetun värisuunnitelman laati 1970-luvun lopulla Helsingin empire-kauden arkkitehtuurin paras tuntija, professori Nils Erik Wickberg. Tärkeä periaate oli vaalean harmaiden seinäkenttien vaaleneminen kolmessa asteessa kohti kirkon yläosia. Tämä väriasi on pääpiirteissään ollut seuraavien korjausten ja huoltotoimien lähtökohtana.

Perusteellinen korjaus v. 1996–1997

Ulkovaipan perusteellisessa korjauksessa v. 1996–1997 kirkkorakennusten ulkovaipan värisävyjen suunnittelussa lähtökohtana oli viimeistään v. 1976–1978 korjauksessa vakiintunut asu. Sävyjä jouduttiin kuitenkin perusteellisesti tarkistamaan, koska ne olivat pahasti likaantuneet, tummuneet ja osittain muuntuneet vihertäviksi. Sävyjen tarkistus toteutui pitkälti pääsuunnittelijan, arkkitehti, professori Wilhelm Helanderin ja Museo-

9 Salmio-Toiviainen 1977. Helsingin tuomiokirkon korjauksiin vaikuttanut arkkitehti Tarja Salmio-Toiviainen on koonnut kirkon ulkoväriyksen muutoksista kertovan selostuspiirustuksen, jossa myös on lähdeviitteitä.

10 Salmio-Toiviainen 1977. Harmaaseen väriasiin vaikuttaneet suunnitelmat ja päätökset edellyttäisivät vielä tarkistettua lähde- ja arkistoaineiston selvittämistä.

11 Todisteena mm. Rakennusvalvontaviraston julkisivutoimikunnan lausunto Helsingin tuomiokirkon väriyksen kysymyksestä 8.3.1978, kirjoittajana VH.

viraston konservaattorin Pentti Pietarilan yhteistyönä. Värisävyjen täsmennys tapahtui perusteellisen mallityöskentelyn avulla.

Julkisivujen rapattujen osien sävytyksessä noudatettiin seuraavia, jo Nils Erik Wickbergin värisuunnitelmassa toteutettuja periaatteita:

Kantavia jäseniä kuvaavat yksityiskohdat, kuten pylvää ja pilasterit kapiteeleineen sekä profiloitunut listoitus on maalattu valkoisiksi. Seinäkentät on maalattu vaaleahkon harmaiksi. Vaaleusasteet vaihtelevat siten, että alimmissa osissa on tummempi harmaa sävy, keskiosissa vaaleampi ja ylimpänä kolmas, jo lähes valkoinen, mutta valkoisista yksityiskohdista vielä harmaana erottuva sävy.

Kalkkimaalien pigmentteinä on käytetty puolet raakaa vihreää umbraa, puolet luunmustaa. Luunmustalla aikaansaadaan kylmän sinertävän harmaa sävy, sitä tasa-painottaa ja taittaa hieman lämpimämmäksi raaka eli polttamaton vihreä umbra. Sementtipitoiset kalkkimaalipohjaiset pinnat ja peltipinnat on sävytetty näin saatuja sävyjä vastaaviksi.

Professori Wickberg esitti keskustelussa pääsuunnittelijalle, entiselle assistentilleen, toivomuksen, että julkisivut tehtäisiin mahdollisimman vaaleiksi, niin että kokonaisvaikutelma olisi lähes valkoinen.

Oman kysymyksensä muodosti 12 sinkistä valetun apostolipatsaan väri. Patsaita alun pitäen peittäneet maalikerrokset olivat kokonaan kuluneet pois ja patsaat näyttäytyivät tummahkon sinkin harmaana. Korjauksen yhteydessä löytyi vähäisiä fragmentteja patsaiden alkuperäisestä maalauspinnasta: melko voimakkaan keltaista, hiekka- tai kalkkikiveä eli kivisiä veistoksia muistuttavaa sävyä. Konservaattorien tarkoissa tutkimuksissa löytyi myös viitteitä hieman hillitymmästä, ilmeisesti kirkon harmaaseen asuun sovitetusta pintamaalista. Patsaat peittomaalattiin kevyesti taitetulla kellertävällä värisävyllä.

Luvussa 1 selostetuissa myöhemmissä kirkkorakennuksen ja terassipaviljonkien huolto-maalauksissa noudatettiin edelleen 1990-luvun lopulla kiteytyneitä eri rakennusosien sävyjä. Ne ovat myös nyt suunniteltavana olevan korjausvaiheen värimäärityksen lähtökohtina. Värisävyluettelo on liitteenä.

Värisävyjen jakautuminen eri vyöhykkeille ilmenee tehdyistä, oheen liitetyistä julkisivu-piirustuksista.

Tulevissa sävytyksissä huomioon otettavaa

On huomattava, että kaikissa tulevissa korjauksissa värisävyt on tarkistettava mallityöskentelyn avulla. Värisävynumeroita ei voida mekaanisesti käyttää. Mm. kalkki- ja kalkkisementtimaalattujen pintojen sävyt muuntuvat ajan mittaan, ja paikkausalueilla on otettava huomioon alueiden ympärillä säilyvät värisävyt.

Muistiin merkitsivät Helsingissä 19.9.2023
Wilhelm Helander, Jaakko Penttilä, arkkitehdit

Lähdekirjallisuus ja asiakirjat

Arkkitehtitoimiston Wilhelm Helander, Juha Leiviskä, arkkitehdit SAFA, arkistossa säilytetyt asiakirjat.

Vilhelm Helander, 150 vuotta korjauksia, muutoksia ja restaurointeja. Teoksessa Meri Eskola & Tapani Eskola toim., Helsingin helmi. Helsingin tuomiokirkko 1852–2002, s. 70–85. Kustannus Oy Projektilehti. Helsinki 2002.

Riitta Pakarinen, E. B. Lohrmann ja Nikolainkirkon muutokset. Teoksessa Meri Eskola & Tapani Eskola toim., Helsingin helmi. Helsingin tuomiokirkko 1852–2002, s. 54. Kustannus Oy Projektilehti. Helsinki 2002.

Kalevi Pöykkö, Helsingin tuomiokirkko. Vammala 1971.

Tarja Salmio-Toiviainen, Helsingin tuomiokirkon ulkoväriytyksen muutokset 1840–1977. Selostuspiirustus 30.1.1977, kopio Helander, Leiviskän arkistossa.

Mikael Sundman toim., C. L. Engel. Kirjeet. Brev. Briefe 1813–1840. Helsinki-seura 1989.

LIITTEET

LIITE 1 Julkisivujen värisävyt, luettelo

LIITE 2 Tuomiokirkon julkisivujen värisävydokumentointi, piirustus 15.5.2000

LIITE 3 Kellotapuln värityskaavio, piirustus 12.8.2013

(samaa kaaviota voi soveltaa itäiseen kappeliin)